
ЕНЦИКЛОПЕДИСТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Дмитро Єлисейович Макаренко (1925–2008)

Нині вже минуло понад шість років відтоді, як 31 грудня 2008 р. пішов із життя відомий український палеонтолог-стратиграф, історик геологічних досліджень, популяризатор геологічної науки, енциклопедист, педагог **Дмитро Єлисейович Макаренко**. Сумну звістку я отримав телефонічно від його дружини вранці 2 січня 2009 р. – безпосередньо в день поховання (це був період новорічних та Різдвяних свят, однак через низку причин працював в Інституті). Під час цієї коротенької кількахвилинної розмови та й пізніше протягом дня, зокрема перебуваючи в одному з київських моргів і на Лісовому кладовищі, мене не залишало відчуття того, що померла добра, світла, чуйна та неординарна в усіх відношеннях людина, а «Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ) втратила не лише члена Головної редакційної колегії, а й одного з найкращих авторів статей з геології, стратиграфії, палеонтології, і, насамперед, знавця долі багатьох визначних геологів України.

Д. Є. Макаренко народився 6 листопада 1925 р. у с. Москалівка (нині Роменського району Сумської області) у родині фельдшера Єлисея Семеновича та колгоспниці Варвари Пимонівни. Його рідне село — у далекому минулому козацьке — до червня 1925 р. перебувало в складі Полтавської губернії, водночас у 1923—30 рр. – Роменської округи, від лютого до жовтня 1932 р. – Харківської, від жовтня 1932 р. до січня 1939 р. — Чернігівської областей, у 1935—59 рр. — Глинського району. У Д. Є. Макаренка була також молодша сестра Катерина (вчителювала, нині на пенсії). Дитячі та юнацькі роки минули в нестатках. Змалечку був привчений до праці, мав гостре відчуття справедливості. Як і більшість українців, став свідком більшовицького злочинного поведження з українськими селянами — в пам'яті закарбувалися колективізація та робота в колгоспі за трудовні, потерпав від голодомору 1932—33 рр. У 1933—37 рр. навчався у Москалівській початковій школі, 1937—41 рр. – у Глинській, 1944—45 рр. та 1946—47 рр. – у Перекопівській (нині обидва села — Роменського району) середніх школах. На його долю випали й важкі роки німецько-фашистської окупації, під час якої працював на різних роботах, зокрема їздовим, у колгоспі Москалівки та торфорозробником у Перекопівці. У вересні 1943 р. був призваний до лав радянської армії. У складі мінометної обслуги 712-го стрілецького полку 232-ї стрілецької дивізії 1-го Українського фронту брав участь у визволенні Лівобережної України, в бою за

м. Бориспіль Київської області був поранений. Від початку 1945 р. – знову на військовій службі: спочатку направили у 144-й запасний стрілецький полк 1-го Українського фронту (Сталінська та Ворошиловградська області, нині, відповідно — Донецька та Луганська), а згодом — до 24-го учбового танкового полку в м. Дзержинськ Горьковської області (нині Нижньогородської області, РФ). Відтоді до демобілізації наприкінці 1946 р. — командир 85-міліметрової гармати на танку Т-34 107-го гвардійського механізованого полку (Одеська та Миколаївська області). Молодшого сержанта Д. Є. Макаренка нагородили орденами: Вітчизняної війни 2-го ступеня та «За мужність» 3-го ступеня, медаллю «За перемогу над Німеччиною 1941—1945 рр.». У 1947—52 рр. – студент геологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. За рекомендацією професора О. Л. Ейнора 1952 р. вступив до аспірантури Інституту геологічних наук АН УРСР (Київ), де 1955 р. захистив кандидатську дисертацію «Фауна моллюсков нижнетретичних отложений северо-западной части Украинского кристаллического массива» (був одним із перших аспірантів професора М. М. Ключникова). У цьому ж Інституті працював усе життя: 1955—61 рр. – молодшим науковим співробітником, 1961—77 рр. – старшим науковим співробітником, 1978—96 рр. – завідувачем відділу стратиграфії та палеонтології мезозойських відкладів, водночас у 1980—87 рр. – першим заступником директора з наукової роботи, від 1996 р. – головним науковим співробітником (від 1999 р. – за контрактом). У тому ж році, коли одержав науковий ступінь кандидата геолого-мінералогічних наук, одружився з Катериною Іванівною Ситник (працювала на санітарно-епідеміологічній станції, нині на пенсії). У подружжя Макаренків народилося двоє синів: Олександр (1958) і Ярослав (1961). У 1971 р. Д. Є. Макаренко захистив докторську дисертацію «Моллюски палеоценовых отложений платформенной Украины и их биостратиграфическое значение». У 1978—79 рр. – начальник загону біостратиграфії 19-го рейсу морської експедиції на науково-дослідному судні «Академік Вернадський» в Індійському океані з заходами в Танзанію, Індію, Сингапур, на Сейшельські острови, Маврикій, Цейлон. За спогадами його колег, зокрема доктора геолого-мінералогічних наук Б. Ф. Зернецького, зустріч з океаном була його найзаповітнішою мрією багато років. Основні наукові інтереси Д. Є. Макаренка стосувалися проблем стратиграфічного розчленування кайнозойських і мезозойських відкладів, вивчення систематичного складу фауни моллюсків і фізико-географічних умов окремих епох мезокайнозою. Він встановив систематичну належність понад 500 видів моллюсків; уперше у відкладах палеогенової системи України знайшов і описав рідкісну форму роду *Paramonopleura*, кілька видів панцерних моллюсків (*mun* *Loricata*), представників типу *Brachiopoda-Crania*. Як стратиграф зробив значний внесок у вдосконалення та біостратиграфічне обґрунтування границь підрозділів стратиграфічної схеми палеогенової системи, як палеонтолог — у пізнання тваринного світу різних епох палеогенового, крейдового та юрського періодів історії Землі. Також вивчав геологічну будову різних регіонів України, геологію дна Світового океану, родовища корисних копалин. 1989 р. за участь у написанні колективної 8-томної монографії «Геология шельфа УССР» (К., 1981—87) був від-

значений Державною премією УРСР у галузі науки і техніки. У науковому доробку — праці «Молюски палеоценових відкладів Криму» (1961), «Стратиграфія УРСР. Т. 9: Палеоген» (1963, у складі авторського колективу), «Раннепалеоценовые моллюски Северной Украины» (1970), «Гастроподы нижнего палеоцена Северной Украины» (1976), «Биостратиграфическое обоснование границ в палеогене и неогене Украины» (1979, у співавторстві; усі — Київ), «Развитие и смена моллюсков на рубеже мезозоя и кайнозоя» (Москва, 1981, у складі авторського колективу), «Моллюски среднего эоцена платформенной Украины» (1982), «Геология и металлогения северной и экваториальной частей Индийского океана» (1984), «Стратиграфическая схема палеогеновых отложений Украины» (1987), «Геология и генезис янтареносных отложений Украинского Полесья», «Геология и нефтегазоносность Днепровско-Донецкой впадины. Стратиграфия» (обидві — 1988), «Двустворчатые и брюхоногие моллюски верхней коры Днепровско-Донецкой впадины» (1990; усі — Київ, у співавторстві). Величезну кількість його наукових статей надруковано в «Геологічному журналі» («ГЖ»), «Доповідях АН УРСР», «Докладах АН СРСР», «Палеонтологическом журнале», «Палеонтологічному збірнику» та ін. Серед останніх наукових публікацій з палеонтології та стратиграфії — «Стратотипы и ярусное деление палеоцена» («Тектоника и стратиграфия», 1992, вып. 2), «Гігантизм організму як показник вимірання виду або групи видів», «О положении зоны “Globorotalia aequa” в Западном Крыму» (у співавторстві; обидві — у зб. «Актуальні проблеми біостратиграфії фанерозою України», К., 1999), «Нові знахідки амонітів у верхньоюрських відкладах північно-західного краю Донбасу» («Палеонтологічний збірник», 2001, № 33, у співавторстві), «Біостратиграфічні дослідження в Інституті геологічних наук» («ГЖ», 2006, № 2—3), «Знахідка гігантських наземних моллюсків в Східній Африці» («Біостратиграфічні основи побудови стратиграфічних схем фанерозою України: Збірник наукових праць Інституту геологічних досліджень НАН України», К., 2008) та «Рідкісний відбиток верхівки стовбура шпилькового дерева на пісковнику» («Український бурштиновий світ: Тези доповідей Другої міжнародної конференції. 16—18 жовтня 2008», К.; Р., 2008).

Д. Є. Макаренко був нагороджений 1976 р. Почесною грамотою Міністерства геології УРСР, 1985 р. — Почесною грамотою Президії АН УРСР, 1996 р. — Почесною грамотою НАН України, 2006 р. — Золотим нагрудним знаком Всеукраїнської громадської організації «Спілка геологів України». Був членом Палеонтологічного товариства СРСР, Українського палеонтологічного товариства, Палеогенової комісії МСК СРСР, очолював Мезозойську комісію Національного стратиграфічного комітету України. Як офіційний опонент брав участь у рецензуванні 30-ти кандидатських і 15-ти докторських дисертацій, присвячених вивченню стратиграфії осадової товщі різних систем фанерозою. Був науковим керівником і підготував 7 кандидатів геологічних наук, зокрема Л. М. Якушина (пізніше захистив докторську дисертацію), К. В. Диканя, А. Б. Соколова, В. В. Хатимлянського, І. В. Чаус. У 1992 р. Д. Є. Макаренкові присвоєно вчене звання професора.

Від 1950-х рр. Д. Є. Макаренко публікував також науково-популярні статті в обласних і загальноукраїнських періодичних виданнях: у г. «Радянська Житомирщина» — «Геологічне минуле Житомирщини» (1953, 4 жовтня), «Антарктида» (1956, 4 березня); у г. «Київська правда» — «Про що розповідають дніпровські кручі» (1957, 24 лютого); у г. «Вечірній Київ» — «Кам'яний гриб» (1962, 1 грудня), «Молюски-велетні» (1962, 14 грудня), «Природні сфінкси» (1966, 13 січня); у г. «Черкаська правда» — «Де колись було море / Сторінка геологічної історії Черкащини /» (1976, 26 грудня); у «Рабочей газете» — «Сквозь толщу вод / Из дневника исследователя /» (1979, 17 марта), «“Калинка” под пальмами Шри-Ланки / Из дневника исследователя /» (1979, 14 апреля); у г. «Зоря Полтавщини» — «Ніж кроманьйонця» (1987, 6 грудня); у ж. «Наука і суспільство» — «Загадка давніх ракоскорпіонів» (1978, вип. 8), «А починається все з черепашки...» (1983, вип. 7), «З мідної доби» (1988, вип. 3); у ж. «Охота и охотничье хозяйство» — «Массовая гибель птенцов береговой ласточки» (1986, № 5). З метою популяризації геологічної науки написав брошури «Що треба знати про молюсків» (К., 1959) та «Коштовні перлини» (К., 1968). У «Вечірньому Києві», «Рабочей газете» та ж. «Пам'ятки України» опубліковано низку статей (співавтор більшості — В. Є. Фалькович) про Пушкінські місця в Києві та бронзове погруддя, встановлене 1899 р. до 100-річчя від дня народження російського поета на кошти батьків учнів П'ятої Києво-Печерської гімназії.

Від 1984 р. до кінця життя був членом редколегії «ГЖ». Упродовж майже 20 років переважна частина статей з історії геологічних досліджень, опублікованих у цьому виданні, належала перу Д. Є. Макаренка. Від перших днів існування ж. «Геолог України» («ГУ»; заснований 2003) Дмитро Єлисейович був і його постійним автором. Він одним із перших почав висвітлювати правдиву інформацію про геологів, гірничих інженерів, географів, які були репресовані радянською владою або зазнали переслідувань від неї. Учений розкривав і засуджував злочинства більшовицького режиму, цинічне нищення людської особистості, її свободи й ідеалів. Д. Є. Макаренко повернув «до життя після смерті» імена значної кількості замовчуваних десятки років діячів української науки. Працюючи в царині історії геології, неодноразово звертався до закритих архівних матеріалів, зокрема й спецслужб. Першу ґрунтовну статтю про персоналію (не енциклопедичного характеру) — «Павел Аполлонович Тутковский» — надрукував 1983 р. в «ГЖ» (т. 43, № 1). Пізніше цьому визначному геологу, географу, дійсному члену Української та Білоруської АН, Наукового товариства ім. Шевченка, якому наприкінці 1920-х рр. прикріпили ярлик «націоналіста» та якого врятувала від ГУЛАГу смерть, були присвячені статті: «Жизнь и деятельность П. А. Тутковского» (у книзі «Вклад академика П. А. Тутковского в изучение геологического строения земной коры Белоруссии», Минск, 1985), «Організатор геологічної науки в Україні. До 140-річчя від дня народження П. А. Тутковського» («Мінеральні ресурси України», 1998, № 4), «Спогади про академіка Павла Тутковського» («Хрещатик», 1998, 2 червня, у співавторстві з І. П. Тутковською), «Українська геологічна школа П. А. Тутковського» («Українське Полісся: вчора, сьогодні, завтра», Лц., 1998) та

«Академік Павло Тутковський. До 150-річчя від дня народження» («ГЖ», 2008, № 1). Згодом були опубліковані статті про його старшу колегу, яка очолювала відділ мезозойських відкладів у 1950—70 рр., — «Жизнь и научная деятельность Ольги Константиновны Каптаренко-Черноусовой» («Ежегодник Всесоюзного Палеонтологического общества», Ленинград, 1989), «К 90-летию со дня рождения О. К. Каптаренко-Черноусовой» («ГЖ», 1989, № 3), «Учениця академіка П. А. Тутковського. До 100-річчя від дня народження О. К. Каптаренко-Черноусової» («Наука та наукознавство», 1999, № 3). Д. Є. Макаренко підготував також окремі розвідки про визначних геологів, гірничих інженерів, палеоботаніків (багато з них були закатовані, зазнали репресій або переслідувань) — П. Я. Армашевського (1990, вип. 6, у співавторстві), Т. В. Астахову (2007, № 2; обидві — «ГЖ»), М. П. Балуховського («ГУ», 2005, № 1), М. І. Безбородька (1991, вип. 5; 2003, № 4, у співавторстві), В. Г. Бондарчука (2005, № 2), Б. А. Борнемана (1996, вип. 3—4), П. І. Василенка (1991, вип. 6), В. І. Вернадського (2003, № 1, у співавторстві), Р. Р. Виржиківського (1993, вип. 3; усі — «ГЖ»), О. С. В'ялова («Вісник НАН України», 2004, № 2), О. І. Галаку (1992, вип. 4), С. С. Гембіцького (1994, вип. 1), С. В. Горака (1998, № 3—4), П. А. Двойченка (1997, вип. 1—2; 2003, № 3), Ю. Г. Дуб'ягу (1991, вип. 4), К. А. Жуковського, Г. В. Закревську (обидві — 1991, вип. 3), П. К. Заморія (2006, № 2—3), А. М. Іщенко (2005, № 1), В. Я. Клименка (2004, № 4), М. М. Ключникова (2005, № 3), В. І. Крокоса (1993, вип. 2; усі — «ГЖ»), В. Д. Ласкарева («ГУ», 2008, № 3), І. А. Лепікаша (1991, вип. 2; 2005, № 1), Я. Х. Лепченка (1991, вип. 4), Ф. О. Лисенка (1992, вип. 2, у співавторстві; усі — «ГЖ»), В. І. Лучицького («ГЖ», 2002, № 2; «Мінеральні ресурси України», 2002, № 2), К. І. Макова («Мінеральні ресурси України», 1998, № 4), В. П. Макридіна (2005, № 2), Г. М. Малахова (2007, № 2), О. Г. Милая (1995, вип. 2), І. Я. Микєя (1995, вип. 1; усі — «ГЖ»), Ф. П. Мойсеєнка («Сумська старовина: Збірник наукових праць Сумського університету», С., 1997), Л. Є. Наливайка (2004, № 4), П. К. Нечипоренка (1992, вип. 6, у співавторстві), І. І. Нікітіна (2003, № 2), Є. В. Оппокова (1992, вип. 1; усі — «ГЖ»), М. В. Павлову («ГУ», 2004, № 2), І. С. Педана (1996, вип. 3—4), В. В. Пермькова (2004, № 4), І. П. Піддубного (1994, вип. 3), Ф. М. Полонського (1992, вип. 5; усі — «ГЖ»), В. С. Попова (2003, № 3—4), В. Д. Принаду (2007, № 2; обидві — «ГУ»), В. В. Різниченка («ГЖ», 1991, вип. 1; «ГУ», 2007, № 1), С. П. Родіонова («Мінералогічний журнал», 1998, № 5), П. І. Савченка (1994, вип. 1), І. Г. Сагайдака (1994, вип. 3; обидві — «ГЖ»), М. Г. Світальського («ГЖ», 1994, вип. 4—6; «Наука і суспільство», 1995, березень—квітень; 1997, № 1—2; «Сумська старовина: Збірник наукових праць Сумського університету», С., 1996; «Червоний промінь», 1996, 1 травня; «Вісник НАН України», 2004, № 12, у співавторстві), Л. О. Сергєєву (1992, вип. 6), В. Т. Сябряя (2003, № 1), К. О. Цитович (1996, вип. 3—4), Б. С. Чернишова (1998, № 3—4), династію Чирвїнських (1993, вип. 1; усі — «ГЖ»), В. М. Чирвїнського («ГУ», 2003, № 3—4), М. К. Шматька (2005, № 4), П. Л. Шульгу (1999, № 1; обидві — «ГЖ»), М. В. Ярцеву («Мінеральні ресурси України», 1999, вип. 1).

1995 р. в Інституті геологічних наук НАН України видано книгу «В битвах

Великої Вітчизняної загартовані», підготовлену Д. Є. Макаренком у співавторстві з С. Т. Звольським і присвячену колегам-геологам, які воювали на фронтах 2-ї світової війни (у ній вміщено також коротеньку біографічну довідку про Дмитра Єлисейовича та статтю-спогад «Це був звичайний бій»). Він брав участь у написанні книги «Репрессированные геологи» (Москва; С.-Петербург, 1992; 1995; 1999). До її 3-го видання підготував понад 20 статей, зокрема про Д. В. Бабієнка, В. І. Воловика, І. М. і А. Ф. Єфимових, І. М. Кудрявцева, Л. В. Полонську, М. М. Пухтинського, П. І. Симоненка, Е. К. Фукса (про деякого з них були довідки й у 2-му виданні), життя та діяльність яких раніше не висвітлював у періодичних виданнях. 2007 р. у київському видавництві «Логос» вийшла його книга «Голгофа українських геологів», яка розповідає про зламани долі 50-ти українських геологів і 5-х їхніх дружин, які працювали за іншим фахом. У цій праці, яка стала найзнаковішою в діяльності Д. Є. Макаренка як історика геології, біографії персоналії, про які вже раніше друкував статті, подано дещо ширше, а також відстежено життєві шляхи І. П. Бухинника, А. І. Гутта, Г. Є. Євреїнова, А. М. Криштофовича, В. Д. Ласкарева, Б. Л. Личкова, Р. М. Палія, С. Л. Рудницького, І. Н. Сулимова, Я. Х. Тягнибіди, П. М. Чирвінського, М. А. Шведененка, В. І. Яворського. Злочинне ставлення до української еліти розкрито й у його розвідці «Ніч української геології» // «Матеріали Всеукраїнської конференції сумної пам'яті Великого терору 1937 року “Злочин без кари”», К., 1998 (на них опубліковано два відгуки — «Болем освячена пам'ять» // «Вечірній Київ», 1998, 15 серпня; «Трагічні уроки минулого» // «Шлях перемоги», 1998, 9 вересня). У доробку Д. Є. Макаренка — низка статей (серед них — «Жизненный путь Николая Емельяновича Макаренко» // «Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Тезисы докладов», П., 1989; «Малоизвестные страницы жизни археолога и искусствоведа Н. Е. Макаренко» // Там само, П., 1990; «Життя на вітвар науки» // «Вивчення історії та культурної спадщини Роменщини», С., 1990; «Зв'язки М. О. Макаренка з Полтавським краєзнавчим музеєм» // «100-річчя Полтавського краєзнавчого музею», ч. 2 «Археологія Полтавщини», П., 1991; «Епістолярна спадщина М. О. Макаренка» // «Археология», 1992, № 4; «Золотосяйний Микола Макаренко» // «Українська газета», 1997, 17 квітня; «Меморіальна дошка Миколі Макаренку» // «Хрещатик», 1997, 30 серпня; «Подвиг українського народознавця (штрихи до портрета професора Миколи Макаренка)» // «Народна творчість та етнографія», 2002, № 5—6; «Дослідник минувшини Микола Макаренко» // «Матеріали ювілейної наукової конференції 13—14 вересня 2002 р. До 1100-річчя Ромен», К.; Ромни, 2002; «Захисник церковної архітектури» // «Український церковно-історичний журнал», 2002, № 2(3); «Мистецтвознавець, археолог, художник. До 125-річчя від дня народження М. О. Макаренка» // «Українська академія мистецтв», 2002, вип. 9; «Лицар українського мистецтвознавства. До 70-річчя від загибелі Миколи Макаренка» // «Культурна спадщина Києва: ювілейний випуск, присвячений 900-річчю Михайлівського Золотоверхого монастиря», К., 2008) і 2 книги («Микола Омелянович Макаренко», К., 1992; «Шлях до храму. Археолог, художник, мистецтвознавець Микола Макаренко», К., 2006) про земляка та дале-

кого родича, археолога, мистецтвознавця, музеєзнавця та художника М. О. Макаренка. Цю талановиту та високоморальну людину переслідували, тричі заарештовували (1934, 1936, 1937) і, зрештою, стратили через відмову підписати акт на знесення Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві. Не оминув Дмитро Єлисейович і брата Миколи — вченого-агронома Юрія Омеляновича Макаренка («Агроном губерньської земської управи Юрій Макаренко» // «Сумська старовина», С., 1997, № 1/2). Декілька статей присвятив культурному діячеві та педагогові Г. С. Вашкевичу, який народився та помер на Роменщині, — «Невтомний просвітитель» («Україна. Наука і культура», К., 1994, вип. 28), «Забутий філолог Г. С. Вашкевич» («Хрещатик», 1997, 22 липня), «Він бачився з Т. Г. Шевченком. До 160-річчя від дня народження Г. С. Вашкевича» («Вісті Роменщини», 1997, 6 серпня). Досить промовистою є назва статті «Портрет баби Софії. Нарис вдячного онука» («Земляки. Альманах Сумського земляцтва», С., 2005, вип. 2). Д. Є. Макаренко входив до наукової ради музею при Лук'янівському меморіальному кладовищі, брав участь в укладанні його архіву та банку даних. На цьому кладовищі поховано багато українських науковців, зокрема й геологи В. Різниченко та П. Тутковський (1998 р. у Матеріалах науково-практичної конференції, присвяченої 120-річчю заснування Лук'янівського цивільного кладовища, «Лук'янівський некрополь: історія, проблеми, перспективи», вміщено його статтю «Видатні діячі української науки»). Д. Є. Макаренко був одним із авторів книг «Геологічній службі України — 80 років» (К., 1998) та «Відділення наук про Землю Національної академії наук України» (К., 2003).

Багато зробив Д. Є. Макаренко й для розвитку українського енциклопедознавства. Його перші енциклопедичні статті з'явилися у першому виданні «Української радянської енциклопедії» (УРЕ): «Ласкарев Володимир Дмитрович», «Майкопська серія» (обидві — 1962, т. 8), «Пименова Ніна Василівна», «Провідні скам'янілості» (обидві — т. 11), «Пустельний загар» (т. 12), «Скіфські глини» (т. 13), «Томаківські верстви» (т. 14; усі — 1963). До другого видання цієї енциклопедії він підготував гасла: «Еоценова епоха і еоценовий відділ», «Кайнозойська ера і група» (обидві — 1979, т. 4), «Мезозойська ера і група» (1981, т. 6), «Нумуліти» (1982, т. 7), «Олігоценова епоха і олігоценовий відділ», «Орнітоподи», «Палеогеновий період і палеогенова система», «Палеоценова епоха і палеоценовий відділ» (усі — 1982, т. 8), «Рудисти» (1983, т. 9), «Тафономія», «Тентакуліти», «Фанерозой» (усі — 1984, т. 11, кн. 1), «Кайнозойські відклади. Палеогенові відклади», «Науки про Землю» (у співавторстві з Є. Ф. Шнюковим), «Українське палеонтологічне товариство» (усі — 1984, т. 11, кн. 2), «Фукоїди», «Хіоліти», «Цистоїдеї» та «Хоменко Іван Петрович» (усі — 1985, т. 12). За його авторством в «Українському радянському енциклопедичному словнику» надруковані статті: «Лемурія» та «Лона» (обидві — 1987, т. 2); у «Географічній енциклопедії України»: «Геологічні дослідження» (1989, т. 1, у співавторстві з Є. Ф. Шнюковим), «Крейдовий період» та «Крейдова система» (обидві — 1990, т. 2). У складі авторського колективу укладав енциклопедичний довідник «Сумщина в іменах» (С., 2003).

Беззаперечною вершиною діяльності Д. Є. Макаренка як енциклопедиста є

«Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ) — багатотомний спільний проект НАН України та Наукового товариства ім. Шевченка, який подає цілісний багатограний образ України в подіях, інституціях, установах, родах діяльності, поняттях, персоналіях 20–21 сторіч. Фактично від початку реалізації проекту ЕСУ в 1997 р. він співпрацював з Координаційним бюро ЕСУ НАН України, а від 2004 р. — зі створеним на його базі Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України. Був членом Головної редакційної колегії ЕСУ 1—13 томів (останні п'ять вийшли після його смерті). У житті ЕСУ Д. Є. Макаренко відігравав не формальну роль, що, на жаль, часто є характерним для членів головних редколегій різноманітних видань. Він був одним із безпосередніх творців словника з геологічної тематики від «А» до «Я» (хоча досить багато гасел, запропонованих ним, стосуються інших галузей знань, зокрема мистецтва, літератури, культури, спорту; запам'яталася маса вирізок із радянських і сучасних газет, журналів із цінною інформацією, подекуди пожовтілих, які він час від часу приносив до редакції), розробників принципів подання матеріалу, критеріїв його відбору, методики підготовки енциклопедичних статей (про науковий напрям, регіон з видобування копалин, родовище, гірську породу, мінерал, викопний організм, тектонічні структури, геологічні процеси, ери, періоди, віки в історії Землі та відклади, що утворилися в певний час; науковця, зокрема вніс специфічні особливості у формування довідки про геолога, гірничого інженера) та їхнього інформаційного наповнення, створення системи посилань, бібліографічного та іконографічного забезпечення і науковим редактором зазначених вище томів (перечитував весь геологічний матеріал; статті деяких авторів часом суттєво доповнював або скорочував, іноді робив незначні правки; точно знав, як має бути наповнена та чи інша стаття; що важливо для читача, а що можна вилучити з авторського матеріалу; як потрібно формувати статтю про персоналію регіонального, загальноукраїнського та світового масштабу). Досить часто навіть не просто рекомендував людину, до якої можна звернутися з проханням про підготовку тієї чи іншої статті, а сам приносив вже готові, іноді поправлені ним матеріали від різних авторів. Д. Є. Макаренко був досить шанованою людиною в геологічних колах не тільки Києва, а й усю Україну, тому йому рідко відмовляли в проханні підготувати статті. За його персональним авторством у перших 15-ти томах ЕСУ надруковано 197, у співавторстві — 20 статей. Серед них: у 1-му томі («А», вийшов 2001; загалом 19 статей) — «Абазівське газоконденсатне родовище», «Авлакоген», «Альпійська складчатість», «Амоніти», про Г. М. Алейникову, М. І. Андрусова, П. Я. Армашевського; 2-му («Б—Біо», 2003; 22 статті) — «Белемніти», «Березівське газоконденсатне родовище», «Білозерський залізорудний район», про І. М. Барга, М. І. Безбородька, В. І. Бережинського, Р. Я. і Я. М. Белевцевих; 3-му («Біо—Бя», 2004; 27 статей) — «Біогеохімія», «Біоліти», «Бластоїдеї», «Брекчія», «Бурштин», про С.-Ф. М. Біскупського, О. П. Бобрівича, О. О. Борисяка, В. В. Бурксер; 4-му («В—Вог», 2005; 14 статей) — «Валуни», «Великогадоминецьке родовище каоліну», про А. А. Вальтера, П. І. Василенка, Г. С. Вашкевича (співавтор В. Л. Смілянська), В. І. Вернадського (співавтор М. В. Попович), В.-Т. Вісньовського; 5-му («Вод—Гн»; 42 статті) — «Галька»,

«Геоїд», «Геократичні періоди», «Геологічна освіта», «Геологія», «Геологія моря», «Геохронологія», «Гляціологія», про видання «ГУ», «ГЖ», «Геологія і геохімія горючих копалин», «Геологія і корисні копалини», «Геохімія та рудоутворення», «Геофизический журнал», Геології і геохімії горючих копалин, Геологічних наук, Геофізики та Геохімії, мінералогії і рудоутворення інституту НАН України, М. А. Воронову, О. І. Галаку, Л. С. Галецького, О. Б. Гінтова; 6-му («Го—Гю»; 19 статей; обидва — 2006) — «Головинське родовище лабрадоритів», «Голубівське нафтогазове родовище», про П. Ф. Гожика, С. Л. Гошовського, К. О. Гуру; 7-му («Г—Ді», 2007; 11 статей) — «Дашавське газове родовище», «Дефляція», «Динозаври», «Динотерій», «Диноцерати», про С. С. Гембицького, П. А. Двойченка (співавтор В. Г. Єна); 8-му («Дл—Дя», 2008; 11 статей) — «Дніпровсько-Донецька нафтогазоносна область» (співавтор В. К. Гавриш), «Дріфтова гіпотеза», «Дронтові», про М. М. Доброхотова, Г. Н. Доленка, Ю. Г. Дуб'ягу; 9-му («Е—Ж», 2009; 17 статей) — «Екзогенні процеси», «Елювій», «Ендогенні процеси», «Епейрогенічні рухи», про О. Л. Ейнора, Г. Є. Євреїнова, І. М. та А. Ф. Єфимових, Е. Я. Жовинського, К. А. Жуковського; 10-му («З—Зор», 2010; 8 статей) — про Г. В. Закревську, С. Т. Звольського; 11-му («Зор—Как», 2011; 7 статей) — «Історична геологія» (співавтор В. М. Палій), «Каверна», «Кайнозойська ера і група», про В. Ю. Зосимовича, М. М. Іваніка; 12-му («Кал—Киі», 2012; 8 статей) — «Качанівське нафтогазоконденсатне родовище», про О. К. Каптаренко-Черноусову (співавтор С. Б. Шехунова), О. П. Карпінського, М. Г. Келля; 13-му («Киі—Кок», 2013; 2 статті) — про В. Я. Клименка та М. М. Ключникова; 14-му («Кол—Кос»; 1 стаття) — «Коржівське нафтогазоконденсатне родовище»; 15-му («Кот—Куз»; 9 статей; обидва — 2014) — «Криптозой», про А. М. Криштофовича, В. І. Крокоса. В архіві Інституту енциклопедичних досліджень НАН України зберігаються ще 181 стаття, яку підготував для наступних томів Д. Є. Макаренка. Характерним є те, що він подавав матеріали про вчених, діяльність яких пов'язана не лише з вишами та науковими установами Києва, а й інших міст України, зокрема Дніпропетровська, Донецька, Житомира, Івано-Франківська, Львова, Макіївки (Донецька область), Одеси, Сімферополя, Харкова.

Моє заочне знайомство з Дмитром Єлисейовичем відбулося восени 2001 р., коли я, студент 4-го курсу факультету української філології Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, тільки-но прийшов на роботу до Координаційного бюро ЕСУ НАН України «старшим куди надішлють, головним із співпраці з “Укрпоштою” та перекладачем паперів». Саме в цей час верстався 1-й том ЕСУ, а за декілька місяців відбулася його презентація в «Українському Домі». Сьогодні вже не можу точно відтворити того, за яких обставин і коли саме я вперше побачив Д. Є. Макаренка. Це було у жовтні чи листопаді 2001 р. Він зазвичай з'являвся у 517-й кімнаті Президії НАН України, де розташовувалося Координаційне бюро, близько 15—20-ти разів на рік і віддавав тоді матеріали, як і всі автори та наукові редактори, безпосередньо нашому керівникові М. Г. Железняку (всі «кабесувці» тоді були немовби однією дружною сім'єю, тому зрозуміло, що ми помічали всіх відвідувачів; це вже пізніше з'явилися ще дві кім-

нати, а 2004 – майже весь четвертий поверх у приміщенні видавництва «Наукова думка»). Д. Є. Макаренко мені одразу запам'ятався через його величезний зріст і кремезну статуру (згодом, опрацьовуючи матеріали, ми, певно, вдвох виглядали, як Штепсель і Тарапунька, якщо, правда, не брати до уваги 55-річну різницю у віці — мої, на жаль, покійні, діди були з 1907 р. і 1919 р. – та те, що ми займалися серйозною роботою). Відразу ж було помітно, що він є дуже ввічливою, толерантною, стриманою та акуратною людиною. Моє заочне знайомство продовжувалося через оригінали його статей, які, як і інших авторів, я розкладав за абеткою до папок. Усі вони були не надруковані, а написані від руки каліграфічним почерком. Інколи потрапляли оригінали статей з геологічної тематики інших авторів, направлені ним. Через кілька місяців після отримання диплома про вищу освіту 2003 р. я почав робити перші спроби в редагуванні статей різних галузей на літери від «В» до «Я», а у 2004 р., коли в Координаційному бюро ЕСУ НАН України було розгорнуто підготовку 4-го тому і введено поділ на галузі між редакторами, став редактором низки галузей, серед яких і «геологія» (пізніше — «геологія та гірнича справа»). Саме 2004 р. я став людиною № 2 — після М. Г. Железняка — у співпраці з М. Є. Макаренком щодо підготовки статей до ЕСУ. Тоді ж і відбулося наше очне знайомство, після якого ввічливий і сповнений поваги до людей Дмитро Єлисейович завжди називав мене, 23-річну молоду людину, лише Анатолієм Івановичем, ніколи Анатолієм чи Шушківським.

Д. Є. Макаренко був великим працелюбом, про що свідчить наведений у статті перелік праць. Таких, як він, називають «людьми старої закалки», йому завжди було все цікаво, щодня до чогось прагнув. Його не «переробили» шалені 1990-ті рр., коли все різко змінювалося та перелаштовувалося на ринкові відносини. Для нього головним було донести правду або просто пізнавати нове і ділитися цим з іншими. Коли щось обіцяв, то завжди вчасно виконував без нагадувань, не відкладав нічого в «довгу шухляду». Я не можу похвалитися тим, що він давав мені життєві поради (у нас були суто професійні стосунки), але ті хороші людські якості, що він мав, я намагався переймати. А ще запам'ятався випадок, коли Дмитро Єлисейович, побачивши мене після того, як я кардинально змінив зачіску — зістриг майже все волосся, так щиро та по-доброму посміхнувся, начебто один із рідних дідів. Коли він приходив на вул. Терещенківська, № 3 (саме в цьому будинку розташувався Інститут енциклопедичних досліджень НАН України) або ми випадково зустрічалися, наприклад, на вул. Б. Хмельницького, то в мене завжди покращувався настрій. І нині з приємністю згадую тих чотири роки нашої плідної співпраці. Зрештою, багато чому я навчився в Д. Є. Макаренка як редактор і автор уже власних статей в ЕСУ. Як сьогодні пам'ятаю наші останні зустрічі восени 2008 р., які відбувалися не на 4-му поверсі в кімнаті 48, а на 1-му біля сходів (повідомляв про свій прихід телефонічно з вахти), бо Дмитру Єлисейовичу вже було важко підніматися сходами — хвороба брала своє.

Хоча Д. Є. Макаренко одного разу тоді й сказав: «Ось приніс матеріали... , бо як мене не стане, то будете шукати...» (це були статті на чергові літери, які в абетці розташовані десь після «Л» та мали опрацьовуватися в майбутньому), був спо-

внений оптимізму та бажання трудитися. З упевненістю можемо сказати, що енциклопедистика зазнала тяжкої втрати. Хороших людей достатньо, а справжніх фахівців не так і багато. Д. Є. Макаренку були властиві обидві ці якості.

Про життєвий шлях та наукові здобутки Дмитра Єлисейовича можна почитати в таких виданнях:

- Палеонтологи Советского Союза : Справочник. – Ленинград, 1968.
- Всесоюзное палеонтологическое общество : Справочник. – Ленинград, 1984.
- Институт геологических наук : Справочник. – К., 1986.
- Д. Є. Макаренко : до 70-річчя від дня народження // Геологічний журнал. – 1996. – Вип. 1—2.
- Дмитро Єлисейович Макаренко : до 80-річчя від дня народження // Геологічний журнал. – 2005. – № 4.
- Лещук Р. Дмитро Єлисейович Макаренко : до 80-річчя від дня народження // Палеонтологічний збірник. – К., 2005. – № 37.
- Дмитро Єлисейович Макаренко: Біобібліографічний покажчик. – К., 2008.
- Зернецький Б., Лещук Р. Видатний палеонтолог України Д. Є. Макаренко (пам'яті професора Дмитра Єлисейовича Макаренка) // Палеонтологічний збірник. – К., 2008. – № 40.
- Пам'яті професора Дмитра Єлисейовича Макаренка // Геологічний журнал. – 2009. – № 1.
- Зернецький Б. Ф. Знавець кайнозойських молюсків (пам'яті професора Дмитра Єлисейовича Макаренка) // Виявляючи фауна і флора України : Палеонтологічний та стратиграфічний аспекти : Збірник наук. праць Інституту геологічних наук НАН України. – К., 2009.
- Зернецький Б. Ф. Пам'яті професора Дмитра Єлисейовича Макаренка // Геолог України. – 2009. – № 1—2.
- Бушак С. Видатний історик української геології // Геолог України. – 2009. – № 1—2.

Анатолій Шушківський